

С.ЖАНҒАБЫЛОВТЫҢ ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ

Халық ақындары шығармаларындағы ерлікті жырлау тақырыбы, ел тарихында ел қорғаған ерлер бейнесі кеңінен жалғасқан дәстүр болатын. Осы бір іргелі дәстүрдің көшбасында Ж.Жабаев, К.Әзірбаев, И.Байзақов, Н.Байғаниндермен қанаттаса халқына келген қуанышқа шаттанып, қорқыншықа қайғырып ұн қосқан халық ақындары қатарында Маңғыстау өлкесінен шыққан Сәттіғұл Жанғабылов та тұрды.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Сәттіғұл ел аралап, халықты рухтандыратын шешендік жүйрік жырларымен әр уақытта жігер беріп отырды. Маңғы-

ыстау облысының аудандарын, бөлімшелерін үгіт-насихат жұмыстарымен аралап жүрген кездерінде тылдағы еңбек қарқыны мен майдандағы жауынгерлердің ерлік күресін үлгі етіп, халық арасында шаттана толғады.

Ақынның Ұлы Отан соғысы жылдарында майдан мен тылдағы «...Қастерлі туған өңірім, Жау қолына бермеспіз» деп жауына атой салған сарбаздардың жанқиярлық күрестерін, ерлік қимылдарын, «...Майданға көмек беруге қайрат етіп, күш салған тылдағы қалың колхозшының» еңбектерін дәріптеген шығармалары қатарына «Украина халқ-

ына», «Аты өшсін соғыстын», «Аттанып тұрсын алысқа», «Колхозшы жолдастарға», «Ақ тілекті арнауым», «Ақындарға», «Біз жеңеміз», «Сталинградтан жау қуылғанда», «Исатай батыр», «Ұлы мейрам», «Ұлы Жеңіс күніне» атты өлең, толғаулары жатады.

С. Жанғабыловтың соғыс тақырыбына арнаған шығармалары турасында белгілі әдебиет зерттеушісі, ғалым Қ.Сыдиықов «Аманат» кітабына жазған «Халық жыршысы» атты алғы сөзінде: «Отанды қорғау ақын жырларындағы өзекті тақырыптың бірі. Сәттіғұлдың қыркыншы жылдарындағы өлеңдерінің қай-қайсысында да уақыт ұранын жырлай білген азаматтық үні сезіледі. Ақын Отан соғысының алғашқы күндерінің өзінде неміс фашистерін құс азғыны құладыңға, біздің Отанымызды асқар тауға теңеп, біздің жеңіске жететінімізді зор сеніммен толғады. Ұлы Отан соғысының қаһарлы күндерінде ақынның сол бір айбынды толғауы әр жүрекке жалын қосып жойқын жігерге үндегені аян. Сәттіғұл Отан соғысы жылдарында ауыл мен өндірісті аралап, ел еңбеккерлерін жеңіс үшін қажырлы еңбек майданына шақырады («Колхозшы жолдастарға», «Үгіт жыры», «Ақындарға»). Арсыз жау аранын ашып ұмтылған шақта ұлы Отанымыздың ар-намысын қорғап, ел мерейін өсірген ерлерді жырлады» [1, 11] – деуі ақын шығармаларында сол бір сұрапыл жылдардағы халқымыздың асқан отаншылдығы, жаумен жан аямай арпалысқан батырлардың ғажайып ерлігі тебірене жырланып, шынайы суреттелгендігін нақтылай түседі.

Ақынның Отан соғысы тақырыбына жазған қай шығармасына тоқталсақ та, соғыс қасіреті, қайғы бұған халықтың ащы ыза-кегі, алысқа аттанған арыстардың артын аяулы арманмен тосқан арулар, аналар, бала-шаға, бүкіл ауыл-аймақ, ел жеңісті жақындату да өз үлестерін қосқан тылдағы еңбек адамдары бейнесі шебер берілген.

Аттанып тұрсын алысқа
Жаңа тілек, жас жүрек
Ер білекті балдарым,
Шығарып тұр ата-анаң,
Шығарып тұр жан-жарың –
Арайлап атсын таңдарың,
Оң болғай дәйім жолдарың.
Адамның жауы фашизм
Елімнің кірді ішіне
Қанға бөгіп жерімді
Мақтанбақ қылған ісіне.
Жазасын беру ақымақтың
Парыз ғой адам-кісіге, –

деген өлең жолдарынан ақын даусы ащы шығады. Оқырманның көз алдына жорыққа аттанып бара жатқан ұлдарына ақ жол тілеп, бата беріп тұрған ақ

сақалды абыз келеді. Саңқылдаған биік даусы бүкіл әлемді шарлап бара жатқандай.

Қасиетті халқыңның
Қызыл туын жықпаңдар
Ауыз бірлік мол болсын –
Жауды жеңбей қайтпаңдар,
Үрейге арды саптаңдар,
Ата-менен ананың
Аманатын ақтаңдар,
Қасиетін халқыңның
Адалдықпен сақтаңдар.

Өлең жолдарында майдан даласындағы әрбір жауынгер жүрегіне табанды жігер, қасиетіне қайтпас қайсар мінез, бойына алып күш дарытатындай күдірет бар. Отан қорғауға аттанған боздақтарды артында қалған атамекен аманатының, бала-шаға алдындағы міндетінің жауапкершілігін есіне салып отырады.

Қ.Сыдиықов ақын шығармаларына ғылыми тұрғыдан баға беріп, жекелеген шығармаларына жүргізген талдауында: «Кеңес ерлерінің жеңімпаздығын мақтан етеді. 1945 жылы жау талқандалып, қуаныш хабары әлемге тараған шақта ақын ақ жүрегінен ақтарыла шаттанып, жеңіс жырын толғайды. Ол бірқатар өлеңдерінде сұрапыл соғыстың қасіретінен мезі болған ақ жүректі адамзат баласының лебізін білдіре үн тастаған «азамат ақын» екендігін де даралай көрсеткен [1, 11].

Сондай-ақ ақын «Аттанып тұрсын алысқа», «Ақ тілекті арнауым» өлеңдерінде өзі үлкен үмітпен шығарып салған жауынгер Исатай Сүйеубаевтың азаматтық арға сын болар өмір мен өлімнің айқасқан алаңында аңызға айналған ғажайып ерлік үлгісін танытып, Ленин орденін иеленген қаһармандық бейнесін ұрандық сипаты бар жырларымен жырлап берді.

Ержүрек ұлдың ерлігі турасында тарихи деректер, естеліктер былай дейді:

«Қарт ақынды ерекше шабыттандырған өзі кеше ғана ақ тілеу айтып аттандырған жерлесі Исатай Сүйеубаевтың Еділдегі ерлік ісі еді. Исатай батырлығы бүкіл тыл мен майдан даласына аңыз болып тараған болатын. Қас дұшпан оғы қардай бораған қан майданның қиын сәттерінде жараланғанына қарамастан «КВ» бронды танкісімен жауға қарсы шауып, жаудың жеті дзотын құртып, 150 фашисті жайратқан ерлігі совет жауынгерлеріне ерекше рух береді. Сол кезде жерлестері батыр жауынгерді жаңа ерліктерге үндеп жігерлендіре түсті. «Исатай, туған елінің тарапынан болуға тиіс көмек күшейе береді деп сен. Біз өмір мен өлім белдескен кезеңде Қызыл Армияға сүйеніш бола аламыз. Өйткені фашизмді жер бетінен жоюға керекті нәрселердің бәрі бізде бар» – деп жазды олар Исатай ерлігі хақында майдан

газетінде. («За честь Родины», 1943, I, Y) [1, 11].

Исатай Сүйеубаев – Сталинград үшін болған қанды қырғын айқастардағы ерлігі ғажайып аңызға айналып, Ұлы Отан соғысы кезінде бүкіл маңғыстаулықтардың ішінде ең жоғарғы атақ Совет Одағының батыры атағына ұсынылып – Ленин орденімен марапатталған.

Исатай Сүйеубаевтың ұрыс кезінде көрсеткен ерлігі турасында Совет Одағының батыры, запастағы полковник А.Дмитриев «Исатай және басқалары» атты мақаласында: «...19 ноябрьде Совет Армиясының тарихи шабуылы басталды... Жаяу әскер танктердің сүйемелдеуімен алдағы елді пунктке жақындай түсті. Міне, автоматчик Исатай Сүйеубаев танктен секіріп, жаңа ғана жау оқ атқан жерді автоматпен көсіп-көсіп өтті. Сонымен қатар танкке де бағыт сілтеді. Дискідегі оқ бітті. Бірақ жау әлі берілген жоқ. Исатай танктің үстіне қайтадан секіріп шығып люктен «әкел гранатты» деп айқайлады. Сүйеубаев жауға гранатты үсті-үстіне лақтырып, танкті нысанаға дәл шығарды. Осы айқаста Исатай жиырмадан астам гранатты жау шебіне түсіріп, фашистердің жүз елуден аса солдаты мен офицерін, бірнеше дзотын жойып, жараланғанына қарамастан жауынгерлік борышын өтей берді. Кейін капитан Москевич осы Громки хуторының жанында болған айқастағы Исатайды ерлігіне арнап, әдейі өлең жазды» деп көрсеткен [5, 21].

Осы Дмитриевтің мақаласында сөз болатын капитан Москевич халқымыздың батыр ұлын «Исатай Сүйеубаев» атты өлеңінде жыр жолдарымен:

Тыңдаңыз Отан-ана ақын жырын,
Шықты ғой Исатайдай батыр ұлын...
...Еділден бұрқап шыққан дабыс
Қазақтың жетсін бұрқап қырларына...
...Жау жатты тас бекініп, жемтік іздеп
Демінен жылан тілді оқ безілдеп
Мінеки, Исатайлар қарсы келді,
Жүректе Қаратаудай кекті зіл көп...
...Бір сәтте ер Исатай астан-кестен,
Танктен жаудырды кеп гранатты,
Жекпе-жек жаудың алып жағасынан.
Жер жұтты қас дұшпаны тыраңдасқан,
Орыстар алға ұмтылды ұрандасқан
Исатай, мәңгі жаса жаужүрегім,
Жырлашы Жамбыл ата қыранды асқан!
...Соғыссаң Исатайдай соғысыңдар,
Отан үшін от жұтар борышың бар.
Жаралы Сталинград қаласына,
Өзге емес Исатайдай болысыңдар!!! –

деп ұлықтата түседі [5, 25].

Тек қазақтың ғана емес, өзге ұлт өкілінің де жүрегін селт еткізіп, ұрыс даласында дабыл қақтырған батыр ұл ерлігіне Сәттіғұл Жанғабылұлы да жүрекжарды «Исатай батыр» толғауын арнады.

Сәттіғұл толғауында батырдың ерлік, азаматтық ісін паш етіп, ел сенімін, ана сүтін ақтаған ұлды үлгі, өнеге етеді.

Исатайдай ерімнің
Қатты батты дұшпанға
Тегеуріні темірден.
Арыстандай айбаттым,
Жолбарыстай қайраттым...
...Фашисті қойдай тоғытып
Темірдей батты шеңгелі, –

дей келіп, халық ауыз әдебиетінің жыр-дастандарындағы аты аңызға айналған айтулы батыр ұлдарымен теңестіреді:

Орақтың ұлы Қарасай,
Қарақышпақ Қобыланды –
Сол батырлар теңдері.

Ақын Исатай даңқының бүкіл Одақты шарлап кеткеніне мақтаныш сезімін жасыра алмай, жар сала, ұрпақ санасына ұғындыра жырлайды:

Көпшілікке білінді
Қиратып жауды жеңгені
Қалатын болды тарихта
Істеген ерлік еңбегі.
Исатайдай ерімді
Қас батыр десем болады,
Айтсам аузым толады,
Фашистерді қиратып
Оғы қардай борады,
Аты әлемге шашылып
Газеттерге басылып
Исатайдың хабары
Жер жүзіне тарады, –

деген жолдардан Сәттіғұлдың Исатай туралы баспасөз беттеріне жарық көріп жатқан жаңалықтардан мол хабары болғандығы, күнбе-күн танысып отырғандығы аңғарылады.

Сондай-ақ, барлық деректерде 150 фашисті қырған деп келтірілген көрсеткіш Сәттіғұл ақынның «Ер Исатай» толғауында 300 санымен көрсетілуі оның кейіпкер бейнесін асқақтату, ұлылату мақсатын көздегендігін көрсетеді. Бұл әрине, тарихи деректерде көрсетілмегенмен де, халқының адал ұлының образын мақтанышпен көтере көркейткен ақын қиялының жемісі екендігі сөзсіз.

Мысалы:

Жапырылып жау қашты
Исатайдай ерімнен,
Бір өзінің оғынан
Үш жүздейін немістің
Қара қаны төгілген,
Қабырғасы сөгілген,
Өздері қазған көріне
Өздері түсіп көмілген.

Немесе:

«Немістің үш жүз адамын

Исатай батыр қырды» деп
Хабардың болды анығы.
Исатай – алғыр қыраным
Немістің қырды біразын –
...Бір өзінен немістің
Үш жүздей екен өлгені.

Ақын шығармаларындағы ерлікке шақырған оптимистік толғау сарыны Исатайдың батырлық бейнесінен көрініп, реалистік шешімін алған. Батыр Отан қорғауға аттанар алдында өзіне асқан жауапкершілікпен ауыр міндеттер жүктегендей.

Исатай – алғыр қайраттым
Фашиске қарсы оқ атты,
Қамалын бұзып, күл қылды,
Талқандап жауды бүлдірді,
Танкілерін сындырды.
Жау көкесін таныды.

Алған бетінен қайтпай, бастаған ісін аяқтап шығатын батыр образын беру үшін ақын оның әрбір қимыл-қозғалысы, іс-әрекеті, жүріс-тұрысына дейін зер салып, характерін аша түскен.

Сүйеубаев адамның
Арыстан туған алыбы
Ашуы бойды кернеді
Құлашын жайып сермеді.

Шығармада батырдың Еділ бойындағы Громки хуторы жанында болған айқаста көрсеткен ерлігі тарихи деректер негізінде үлкен сурет-керлікпен нақты да нанымды жырланған. Жараланғанына қарамастан борап тұрған оққа кеудесін тосып өлім мен өмір белдескен тұста кекті жүректің күшімен алға тартқан текті ұл қайратына сүйсінуден бір танбайды. Шыңдалып, шыныққан батырдың темірдей тегеурінімен жауын жаншып, қойдай тоғытып, есін шығарған тұсын:

Исатайдай ерімді
Қас батыр десем болады,
Айтсам аузым толады,
Фашистерді қиратып
Оғы қардай борады,
Бір өзінің оғынан
Үш жүздейін немістің
Қара қаны төгілген,
Қабырғасы сөгілген,
Өздері қазған көріне
Өздері түсіп көмілген, –

деп көсілте жырлайды.

Сонымен қатар, толғауда Исатайдың ата-тегіне

де шежірелі шегініс жасалып өтеді:

Арыстандай айбаттым,
Жолбарыстай қайраттым.
Тұқымы еді батырдың
Қауіп етпейтін өлімнен.
Түп атасы Тоқтамыс
Ойран салған қалмаққа,
Хабары кеткен жан-жаққа.

Ақын шығармаларының көркемдік қуаты, шығармашылық шеберлігі, тақырып ауқымдылығы жөнінде ғалым Қ.Сыдықов: «Ақын ардагерлер туралы айтса да, елге елеулі қызмет еткен ержүрек ерлер туралы тебіренсе де, халықтың көкейкесті арманына айналған достық пен бейбіт өмір туралы толғаса да, ақпа ақындық дәстүрде ағындап ақтарыла, шамырқана, шалқи жырлайды. Нағыз халықтық құнарлы сөздерді, ойлы да әрлі орамдарды түйдектете төгіп, тайпалған жорғадай, бабында тұрған жүйріктей жосиды. Сәттіғұл жырларынан дәуір күн тәртібіне қойған мәселелерді жедел толғап, әлеуметтік өмірімізге қызу араласып келген ақын екендігін танимыз», – деп ой қорытады [1, 12].

Демек, ақын ел намысын қорғаған ерлердің жауға қарсы айбынды күресін патриоттық сезіммен өрген шығармалары арқылы өзінің діттеген ойын, көздеген мақсатын айқындап алып шыққан. Исатай батырдың ерекше жаратылған өр де өжет рухын, ел-жұртының алдындағы перзенттік борышын адамгершілік жүрегімен сезінген азаматтық тұлғасын келісті жырлап берген.

ӘДЕБИЕТ

1. Аманат. Алматы: Ер Дәулет, 1996.
2. *Жанғабылов С.* Ой толғау. Алматы: Жазушы, 1986.
3. *Жанғабылов С.* Тоқсан толғау. Алматы: Жазушы, 1967.
4. *Сыдықов Қ.* Ақын-жыраулар. Алматы: Ғылым, 1974.
5. *Жолдыбаев Т., Нұржаубаев Қ.* Таушық құт мекенім. Алматы: Үш қиян, 2002.